

**UITHOLLING VAN REVOLUTIONAIRE IDEALEN
EEN ANDERE DRAMATURGISCHE LECTUUR VAN BRECHTS
*DIE MAßNAHME***

Huimin Chen, *Inversion of Revolutionary Ideals. A Study of the Tragic Essence of Georg Büchner's "Dantons Tod", Ernst Toller's "Masse Mensch", and Bertolt Brecht's "Die Massnahme"*, New York: Peter Lang, 1998, 113 p. (= Studies on Themes and Motifs in Literature, Bd. 33). (ISBN 0-8204-3718-2)

Sinds de latere drama's van Heiner Müller behoort de esthetisch en dramaturgisch aangetoonde uitholling van revolutionaire idealen tot de centrale thema's van een hedendaagse socio-culturele problematiek. Zowel het functieverlies van de intellectueel als van de massa -beide geneutraliseerd in de kleverige brij van een globaliserende consumptiemaatschappij (J. Baudrillard)- dringen aan het revolutionaire een defensieve positie op. Innovaties kunnen in deze samenhang enkel werkzaam worden, indien ze door hun institutionalisering er de snelle neutralisering bijnemen.

Voor deze achtergrond lijkt een hedendaagse studie van de tragische *essentie* aan de hand van drie mijlpalen in de Duitstalige dramatiek van de revolutie haast op een terugkeer naar oorsprongen die slechts hypothetisch kunnen worden gereconstrueerd. Büchners *Dantons Tod*, Tollers *Masse Mensch* en Brechts *Die Maßnahme* worden geconfronteerd met Hegels theorie over de tragedie en het tragische: hierbij staan Hegels eerste benadering van het tragische en zijn constructie van een dynamisch-doelgericht historisch verloop centraal.

Chen ziet Hegels visie bij Büchner geconcretiseerd in de conceptie van Robespierre en St.-Just, die de opvatting zouden verwoorden van de revolutie als een historisch proces met een overkoepelende metafysische betekenis (Hegels concept van het 'absolute weten' als weg naar de 'absolute vrijheid'). Nochtans positioneert Chen zich geenszins tegenover het onderzoek van de laatste vijftien jaar, dat op overtuigende wijze juist in de vormgeving van Robespierres en St. Justs tirades een ontmaskering van Hegels idealistisch gedachtegoed door de materialistische realist Büchner heeft aangetoond. Een toegespitste echo vindt men trouwens terug bij de karikaturale vertegenwoordigers van de burgerlijke wreedheid in Büchners *Woyzeck*. Voor Chen lijken deze analyses niet te bestaan.

Bij de benadering van *Masse Mensch* en *Die Maßnahme* verplaatst Chen het zwaartepunt naar de filosofie van Marx: hij wordt hoofdzakelijk als Hegel-adept gezien die het idealistische naar het utopische omboog. Beklemtoond bij Toller

wordt de 'Naamloze', bij Brecht de 'Partij'. Vanuit deze eenzijdige visie verschijnt Tollers stuk als een drama dat hoofdzakelijk de vernietiging van het bestaande systeem propageert: een nieuw maatschappijbeeld wordt door het proletariaat (de massa) nochtans afgewezen, omdat de sociale visie op de toekomst slechts door de links-intellectuele bourgeois-elite kan worden geformuleerd. Op een haast neohegelische wijze ziet Chen dit conflict bij Brecht als gedeeltelijk opgelost: de nieuwe utopische maatschappij als streefdoel voor de partij, nochtans gerelativeerd door de paradox dat de centrale motivering gepaard gaat met een noodzakelijk geworden afslanking van de politieke macht die door de arbeidersklasse zelf zou kunnen worden uitgeoefend.

Uit de vermeende samenhang van de uiterst eenzijdig onderzochte drama's besluit Chen, dat Hegels filosofie van de geschiedenis haar immanent tragische structuur zou blootleggen in de historische opeenvolging Büchner - Toller - Brecht. Op deze wijze ontloopt Hegels filosofie zich als bevestiging van zijn theorie over het tragische.

Chens rehabilitatie van Hegels methodologie steunt vooral op verouderde secundaire literatuur (bijv. Knox, 1936) en gaat slechts sporadisch en zeer oppervlakkig een confrontatie aan met enkele standaardwerken: Peter Szondi's *Zu Hegels Bestimmung des Tragischen* en *Versuch über das "Tragische"* (ook reeds uit 1964!) of Michael Schultes boek *Zur Dramentheorie Hegels* (1992). Persoonlijke ressentimenten worden wel uitgespeeld: de Chinese 'culturele revolutie' (1966 - 1976) en de 'revolutie onder de dictatuur van het proletariaat' als dieptepunt van de Chinese geschiedenis (p. 102).

Maar ook de analyses zelf, vooral met betrekking tot Büchner en Brecht, steunen op grotendeels achterhaalde secundaire literatuur. In *Documenta*, 14 (1996), nr. 2, pp. 68-80 had ik de gelegenheid om de revolutionaire aspecten in *Dantons Tod* op basis van het recente onderzoek uitvoeriger te belichten: aan bod kwamen Büchners socio-politieke habitus (neo-babeufisme), de theatralisering van de leiders van de revolutie, de rol en de encenering van het volk, de veelzijdige erotisering in haar politieke valenties. Hier wil ik me dus beperken tot *Die Maßnahme* en beknopt verwijzen naar enkele richtinggevend aanzetten in het vernieuwend onderzoek van Brechts 'Lehrstück' over de revolutie. Het contrast met Chens zienswijze wordt zo overduidelijk.

Waar Chen op onbegrijpelijke wijze meent *Die Maßnahme* - waarvan drie versies bestaan - nog als een jeugdwerk te kunnen karakteriseren (p. 103), neemt Brecht met dit leerstuk, dat lange tijd uitsluitend als communistisch propagandastuk werd

gecatalogiseerd, integendeel definitief afscheid van een (tot zijn verbazing) commercieel succesvolle anarchie en stoot hij door tot een brisant politiek en esthetisch potentieel. *Die Maßnahme* is dan ook een leninistisch geïnspireerd drama en oratorium (muziek: Hans Eisler), dat in zijn tijd (eerste versie: 1930) nochtans door de Duitse communistische partij vehement werd afgewezen. Centraal staat een gerechtshandeling die het conflict tussen individu en collectiviteit ensceneert. In overeenstemming met beide compromisloze polen van een verscheurde en afgetakelde Weimarrepubliek wordt de vraag behandeld, of het individu zich compromisloos voor het (communistic) collectief moet opofferen. Oorspronkelijk was dit drama-oratorium, geconcipteerd onder invloed van de vroegere Russische theater-avant-garde, bestemd voor groots opgezette, minstens semi-professionele opvoeringen, zoals die onder de regie van Slatan Dudow in Berlijn hebben plaatsgevonden (Philharmonie, 1930 en Großes Schauspielhaus, 1931). Enkel na het opvoeringsverbod, door de nazi's in 1933 opgelegd, werd een publiek overbodig verklaard. Zo ging het stuk de geschiedenis in als zou het uitsluitend geschreven zijn voor amateurs die politiek inzicht moesten verwerven terwijl ze speelden: theater als leerproces door middel van repetities. Brechts commentaren na 1932 en de twee volgende versies -hij kon nu eenmaal gewiekt inspelen op zich wijzigende omstandigheden- droegen bij tot deze opvatting.

Wetenschappelijk onderbouwd werd de these van het leerstuk als politiek-esthetisch en dialectisch opvoedingsmodel door Rainer Steinweg (1976²). In een uitbreiding van deze benadering bij Roswhita Mueller (1994) verschijnt *Die Maßnahme*, net zoals de andere leerstukken, als mediumesthetisch experiment dat aan de structurele relatie tussen scène, auteur en publiek een nieuwe functie wil toekennen. Het werk wordt niet langer als eigenwillig propagandastuk benaderd, wel als anticipatorische ondermijning van een affirmatief georiënteerde cultuur en als poging, om de kloof tussen productie en (kritische) consumptie te overbruggen.

Reeds voordien had Rainer Nägele (1987) een deconstructivistische omme-zwaai voltrokken met zijn beklemtoning van de rituele wreedheid: de tekst verschijnt voor deze achtergrond als een samenspel van discoursen *over* een leerproces, zijn voorwaarden en implicaties. Tijdens een congres, dat uitsluitend aan *Die Maßnahme* gewijd was (Berlijn, 1998), werd de discussie over de (on)mogelijkheid van het tragische in dit stuk nieuw leven ingeblazen, een pleit dat voordien Reinhold Grimm (1972) in een ondermijning van het (ontragische) marxisme definitief leek te hebben beslecht. Centrale thema's van het congres (vgl. *Dreigroschenheft*, 1998, nr. 4) waren de confrontatie van geweld met een visie op de toekomst, de concrete historische inbedding in de theatrale massacultuur tijdens de jaren 1928-32 en de verhouding tussen tekst en muziek als belangrijkste constituaante voor de werking

van het leerstuk. Onafhankelijk hiervan bracht tenslotte Jan Knopf (1999) een verfijning van zijn vroegere analyses: *Die Maßnahme* als leerstuk over de encenering van een leerstuk, tevens grondslag voor Brechts dramaturgisch concept in het latere parabelstuk *Der gute Mensch von Sezuan*. Zowel Hegel als Chens onderzoek lijken mijlenver af te staan van deze innovatieve studies.

Luc LAMBERECHTS